

Ο JEAN MARCADÉ ΚΑΙ ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Καθ. Ισμήνη Τριάντη

Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Η παρουσία του Marcadé στη Δήλο, από τη δεκαετία του '50, άλλαξε την πορεία της έρευνας και της μελέτης των γλυπτών που έχουν βρεθεί στο νησί, αφού πρώτα άλλαξε τη μορφή που είχαν έως τότε πολλά από τα αγάλματα με τα θραύσματα, που συγκόλλησε. Έχει, νομίζω, έως τώρα τονιστεί αυτή η ιδιότητά του να αποκαθιστά τις μορφές με νέα κομμάτια, στη Δήλο, όμως, που ήταν και η αρχή της καριέρας του, αυτό έγινε σε μεγάλη κλίμακα. Για να σας ενημερώσω για όλες τις εργασίες του στο νησί, δεν είναι δυνατό στον σύντομο χρόνο μιας τέτοιας γιορτής. Αναφέρω μόνον ότι οι μελέτες του για τα γλυπτά της Δήλου είναι 12, η κριτική για τόμους της *Exploration Archéologique de Délos* τρεις και το βιβλίο

του *Au Musée de Délos, Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île*, που κυκλοφόρησε το 1969, έχει 550 σελίδες και 6 σελίδες περιεχόμενα. Θα σταθώ ιδιαίτερα στην ικανότητά του να αναγνωρίζει και να ταυτίζει κομμάτια, συμπληρώνοντας έτσι τα αρχαία γλυπτά.

Για την αρχαϊκή περίοδο οι συγκολλήσεις έγιναν σε μεμονωμένα έργα, όπως η Νίκη του Αρχέμου (εικ. 1), στην οποία συγκόλλησε τα δύο χέρια και το ανάθημα της Νικάνδρης (εικ. 2), στην οποία συγκόλλησε τον δεξιό πήχη. Αυτά αναφέρονται παρεμπιπτόντως στο *BCH 74*, 1950, στη μελέτη του “Notes sur trois sculptures archaïques récemment reconstituées à Délos”. Αργότερα, στο άρθρο του “La pélerine de l’Artemis de Nikandré”, στον τιμητικό τόμο

Εικ. 1: Η Νίκη του Αρχέμου. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 2: Η Νικάνδρη. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

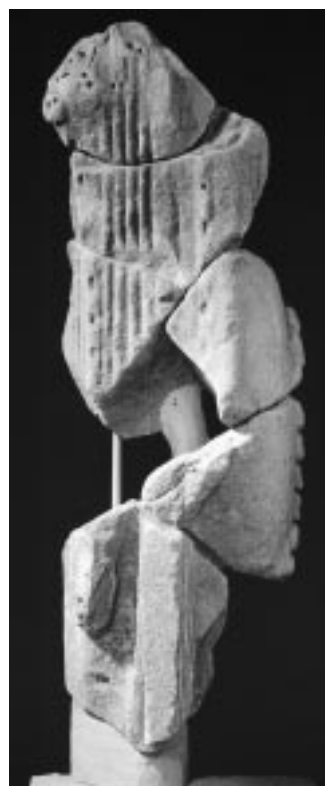
Ο JEAN MARCADÉ ΚΑΙ ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Stemmata, Mélanges J. Labarde, του 1987 έχει παρεξηγηθεί, γιατί δεν αναφέρεται η συγκόλληση της Νικάνδρης και, κυρίως, γιατί δεν δίνεται η φωτογραφία του συμπληρωμένου γλυπτού. Με την ευκαιρία, σχολιάζει το τελευταίο γράμμα της επιγραφής της Νικάνδρης, αν είναι Ν που συμπληρώνεται ως *Νῦν* ή αν είναι Μ, που συμπληρώνεται ως *Με ὁ δείνα ἐποίησεν*. Διορθώνει επίσης την παρανόηση σχετικά με το ένδυμα της Νικάνδρης, που δεν έχει χειρίδες, όπως αναφέρεται σε ορισμένα εγχειρίδια, αλλά είναι το μικρό επίβλημα, η *pelerine*, εξ ου και ο τίτλος του άρθρου του, το χαρακτηριστικό στις δαιδαλικές κόρες.

Στη μελέτη του στο *BCH* του 1950 παρουσιάζει μεγάλα γλυπτά που εικονίζουν θεούς και χρονολογούνται γύρω στα 500 π.Χ. Τα ανασυγκρότησε από πολλά κομμάτια. Αναγνωρίζονται, μετά τις συγκολλήσεις του, μια Αθηνά οπλισμένη, ένας κιθαρωδός Απόλλων, μία Άρτεμη με δορά ζώου στους ώμους. Το αγάλμα της Αθηνάς (εικ. 3), που αποτελέστηκε από έξι κομμάτια, συγκρίνει με την Αθηνά του δυτικού αετώματος της Αίγινας και την αποκαθιστά σχεδιαστικά. Αναγνωρίζει σ' αυτήν αττική επίδραση, ιδιαίτερα του γλύπτη Αντήνορα. Για την ταύτιση της Άρτεμης με τη δορά του ζώου (εικ. 4), από έξι κομμάτια επίσης, βασίζεται μεταξύ άλλων στην παράσταση σε έναν αμφορέα του Νικοσθένη με την Απολλώνια Τριάδα, στην οποία η Άρτεμη φορά στους ώμους δορά ζώου, όπως και στο γλυπτό. Η ίδια παράσταση δίνει στοιχεία για την ταύτιση με τη Λητώ της Κόρης από τη Δήλο στο Εθνικό Μουσείο (αφ. ευρ. 22), στην οποία το ένδυμα στην πίσω πλευρά καλύπτει και τη μάζα των μαλλιών στη ράχη. Βρέθηκε και αυτή, όπως και τα θραύσματα των άλλων δύο αγαλμάτων της Αθηνάς και του Απόλλωνα, στη νοτιοδυτική γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ο κιθαρωδός Απόλλων (εικ. 5), στον οποίο αναγνωρίστηκαν και συγκολλήθηκαν δύο νέα κομμάτια, είναι το πιο καλά διατηρημένο αγάλμα όσον αφορά τις λεπτομέρειες των ενδυμάτων και των μαλλιών του και θεωρείται έργο παριανό. Με αυτά συσχετίζει ο Marcadé έναν καθιστό Δία από τέσσερα μεγάλα θραύσματα και μία Ήρα, χωριστά ο πάνω κορμός από τον κάτω, καθισμένη σε θρόνο, μητριαρχική, όπως της αρμόζει. Κοινά γνωρίσματα των έξι αγαλμάτων είναι

Εικ. 3: Η Αθηνά από το σύνταγμα των Θεών. Μουσείο Δήλου

η ανεύρεσή τους στη νοτιοδυτική γωνία της Αγοράς των Ιταλών, και βέβαια το ίδιο παριανό μάρμαρο, οι ίδιες διαστάσεις, καθώς και η ίδια αντιμετώπιση της πίσω όψης τους, όπου δεν έχουν αποδοθεί οι λεπτομέρειες του ενδύματος, και, τέλος, η χρονολόγησή τους με βάση τα τεχνοτροπικά στοιχεία τους στο τέλος του βου αιώνα. Στην περιοχή αυτή, κοντά

στο Δωδεκάθεο, δεν έχει αποκαλυφθεί κάτι συγκεκριμένο, μια βάση π.χ. που θα έδινε στοιχεία για το πώς θα ήταν στημένο αυτό το πρώιμο σύνταγμα με τις έξι τουλάχιστον θεότητες, την Απολλώνια Τριάδα από τη μία, τον Δία, την Αθηνά και την Ήρα από την άλλη. Έχουν όμως βρεθεί περισσότεροι βωμοί σε αυτή τη θέση, μεταξύ των οποίων ο ένας ενεπίγραφος αφιερωμένος στην Αθηνά, τον Δία και την Ήρα, που υποδηλώνουν ότι μπορεί να υπήρχε εκεί μια αγορά θεών. Στο *BCH* 75, 1951, “*Les sculptures décoratives du Monument des Taureaux à Délos*”, δημοσίευσε τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του Μνημείου των Ταύρων.

Εικ. 4: Η Άρτεμη από το σύνταγμα των Θεών. Μουσείο Δήλου

Ο JEAN MARCADÉ ΚΑΙ ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Εικ. 5: Ο Απόλλων από το σύνταγμα των Θεών. Μουσείο Δήλου

Το μακρόστενο κτήριο είχε διακόσμηση με ανάγλυφα ζωφόρο στο εσωτερικό του σηκού, με θέματα μάχης παρουσία των θεών, άλλες ζωφόρους με θαλάσσιο θίασο στη μακρόστενη στοά και στον πρόδομο. Τα ανάγλυφα, πολύ φθαγμένα, δεν δίνουν πολλά στοιχεία. Το ενδιαφέρον της μελέτης εστιάζεται στην απόδοση σε αυτό μιας Νίκης ως ακρωτηρίου (εικ. 6). Έως τότε, η μορφή είχε θεωρηθεί Νύμφη και αποδιδόταν λανθασμένα στο σύμπλεγμα του Βορέα και της Ορείθυιας από το κεντρικό ακρωτήριο στο ανατολικό αέτωμα του ναού των Αθηναίων. Η Νίκη, με τον συμβολισμό της, δείχνει ότι το Μνημείο των Ταύρων είναι ένα μνημείο νικητήριο.

Το ενδιαφέρον του δεν περιορίστηκε στα γλυπτά από μάρμαρο, αλλά μελέτησε στο *BCH* 76, 1952, “A propos des statuettes hellénistiques en aragonite du Musée de Délos”, και κάποια μικρά αγαλματάκια από αραγωνίτη λίθο ή μαλακό ασβεστόλιθο ή καλκίτη, μέσα από τα οποία προσπάθησε να ανιχνεύσει την αλεξανδρινή εργαστηριακή παράδοση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια κνήμη με ένδυμα από γύψο (*plâtre moulé*), ύψους 30 εκ.

Δημοσιεύει το ευρήματα από την Οικία του Ερμού στο *BCH* 77, 1953, “Les trouvailles de la Maison dite de l’Hermès à Délos”. Ψηφιδωτά, γλυπτά, τραπεζοφόρα, πύραυνα, βάρη, αγγεία και άλλα. Μεταξύ των γλυπτών και η κεφαλή Ερμή από ερμαϊκή στήλη, που έδωσε στην οικία και το όνομά της, με αρχαϊστική απόδοση του γενειού, άγνωστη πριν το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα. Την συγκρίνει με τον αρχαϊστικό Διό-

νυσο από τη βάση Lansdowne και διατυπώνει την υπόθεση, ότι αυτός ο τύπος μπορεί να είναι έργο του Καλλιμάχου. Μεταξύ των γλυπτών της Οικίας του Ερμή δημοσιεύεται και η Νύμφη χωρίς πλίνθο (εικ. 7), που η περιγραφή της είναι εκτενής, στοχαστική και συνάμα οξύτατη. Το γεγονός ότι δεν έχει πλίνθο δεν σχολιάζεται ιδιαίτερος, θεωρεί ότι ήταν στημένη πάνω σε μία πλάκα του δαπέδου, μέσα στην κόγχη όπου βρέθηκε.

Δεν άφησε ασχολιάστα τα ανάγλυφα ο Marcadé. Στη μελέτη “Reliefs déliens” στο 1o Supplément του *BCH*, “Études Déliennes” του 1973, ασχολήθηκε με τα ανάγλυφα που προέρχονται από την οικία στους Φούρνους, όπου θα βρισκόταν πιθανώς η έδρα μιας θρησκευτικής ένωσης. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει ανάγλυφα φαλλικά με δύο φτερωτούς φαλλούς αντιμέτωπους και επιγραφή *τοῦτο σοι καί τοῦτο ἐμοί* το ένα, *τοῦτο σοι καί τοῦτο ἐμοί* το δεύτερο και άλλα, που δείχνουν ότι ο φαλλός ως σύμβολο αποτροπαϊκό εικονίζεται πολύ συχνά στη Δήλο. Ακολουθούν τα ανάγλυφα με ισιακό σύμβολο, τα ανάγλυφα με Ηρακλή, με Αφροδίτη, το ανάγλυφο του Απόλλωνα, ο οποίος πλαισιώνεται στα πόδια του από δύο μορφές, που στέκονται πάνω σε βωμούς με ενδιάμεσο στήριγμα μια σφίγγα, ενώ στους ώμους του στέκουν, δεξιά μια μορφή με φτερά κι αριστερά μια μορφή μοσχοφόρου, το ανάγλυφο του Ήλιου. Τέλος, ένα

ανάγλυφο «νεκροδειπνο» από το ίδιο σύνολο. Με την ευκαιρία παραθέτει έναν κατάλογο των «νεκροδειπνων», που έχουν βρεθεί στη Δήλο.

Στη μελέτη “Chapiteaux circulaires et chapiteaux doriques de colonnes votives déliennes”

Εικ. 6: Νίκη-ακρωτήριο από το Μνημείο των Ταύρων. Μουσείο Δήλου

Ο JEAN MARCADÉ ΚΑΙ ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

στο BCH 98, 1974, διαπραγματεύεται πέντε αρχαϊκά κιονόκρανα από αναθήματα και ερευνά πλίνθους αρχαϊκών αγαλμάτων, οι οποίες θα μπορούσαν να σχετίζονται με τα κιονόκρανα, κυρίως αυτές που έχουν μια οπή στο μέσον ανάμεσα στα πόδια. Η οπή θα χρησίμευε για να στερεωθούν τα τμήματα μεταξύ τους με γόμφους και μολυβδοχόηση, σε αντίστοιχες οπές που έχουν τα κιονόκρανα στο μέσον της πάνω επιφάνειας. Προβληματίζεται, στη συνέχεια, για τη σχέση που μπορεί να έχουν με τέτοιου είδους μνημεία οι μεγάλες κυλινδρικές βάσεις, που προορίζονταν για χάλκινα αγάλματα και υπάρχουν πολλές τέτοιες στη Δήλο.

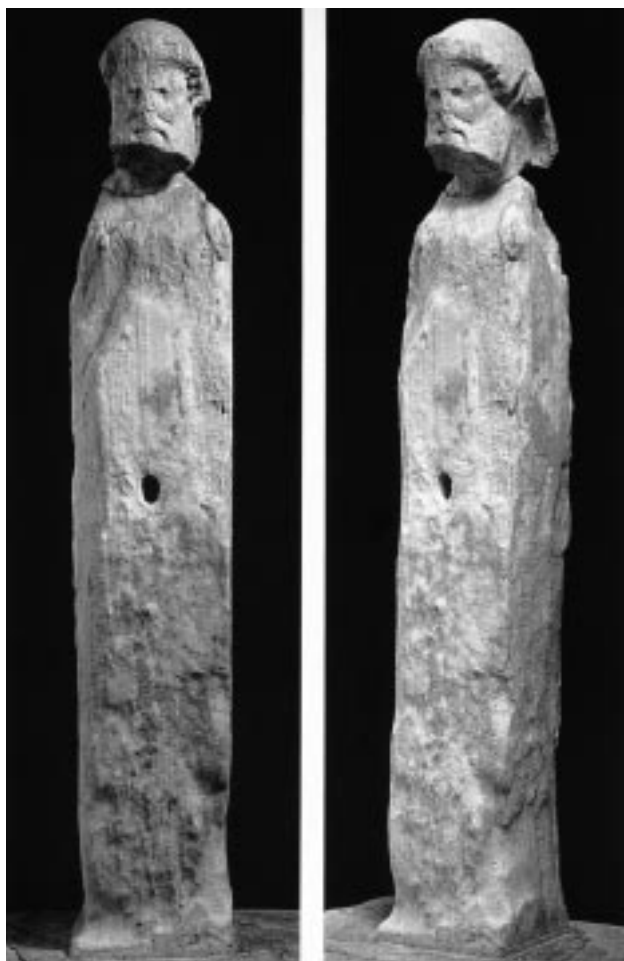
Όλα τα ελληνιστικά έργα σχολιάζονται στο βιβλίο του Marcadé, *Au Musée de Délos*. Σε αυτό προσέγγισε όλα τα θέματα που αγγίζουν το σύνολο. Τους γλύπτες και τα εργαστήρια, τα υλικά και την κατασκευή, τις επιδράσεις. Συζήτησε τα πολύ γνωστά έργα, όπως ο Πληγωμένος Γαλάτης, ο Διαδούμενος και ο Ψευδοα-

θλητής, τα χρονολογημένα, όπως η Κλεοπάτρα και ο Διοσκουρίδης, στη βάση των οποίων αναφέρεται ο άρχοντας Τιμαρχος του 138/139 π.Χ., τα αγάλματα που γνωρίζουμε και τον γλύπτη τους, όπως ο Γάιος Οφέλιος Φέρρος, των γλυπτών Διονυσίου και Τιμαρχίδη. Δεν άφησε ασχολίαστα τα μικρότερα και τα λιγότερο διάσημα, όπως η γυναικεία μορφή με την πολύπλοκη ενδυμασία, που θα μπορούσε να είναι μια Τύχη ή, τέλος, το άγαλμα της Άρτεμης, που διατηρεί ακόμα υπολείμματα από χρώματα.

Θα τελειώσω με δύο θέματα της Δήλου, με τα οποία ασχολήθηκε ο Marcadé, που έχουν άμεση σχέση με την Ακρόπολη. Το ένα είναι η ερμαϊκή στήλη (εικ. 8), το κεφάλι της οποίας αναγνώρισε και συγκόλλησε ο Marcadé. Γνωρίζουμε την ακριβή χρονολόγηση από την επιγραφή της βάσης, που αναφέρει τον Αθηναίο άρχοντα Νικόμαχο του 341/340 π.Χ. Η στήλη ήταν στημένη στην είσοδο του δηλιακού ιερού, όπου έχει

Εικ. 7: Αγαλμάτιο Νύμφης. Μουσείο Δήλου

Εικ. 8: Ερμαϊκή στήλη, Δήλος

Ο JEAN MARCADÉ ΚΑΙ ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

βρεθεί και μια Αθηνά Υγεία, ενώ μαρτυρείται από μια επιγραφή ότι υπήρχαν και Χάριτες. Δηλαδή οι Αθηναίοι θεώρησαν καλό, να κοσμήσουν την είσοδο στο Ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο με τα ίδια γλυπτά που κοσμούσαν τα Προπύλαια του Ιερού της Αθηνάς στην Ακρόπολη: τον Ερμή Προπύλαιο του Αλκαμένη, τις Χάριτες του Σωκράτη, την Αθηνά Υγεία του Πύρρου.

Το δεύτερο στοιχείο που συνδέει την Ακρόπολη με τη Δήλο είναι ο γλύπτης Παρθενοκλής ο Αθηναίος. Ο Marcadé στο άρθρο “Parthénoklès d’Athènes”, στον τιμητικό τόμο του Charles Picard το 1949, προσπαθεί να ορίσει τον γλύπτη από τρεις ενεπίγραφες βάσεις. Η βάση με την επιγραφή του στη Δήλο έφερε ένα άγαλμα της βασίλισσας Φίλας, κόρης του βασιλέως Σελεύκου και θυγατέρας του βασιλέως Αντιγόνου. Το άγαλμά της, από τα στοιχεία της βάσης, θα ήταν χάλκινο και φυσικού μεγέθους. Χρονολογείται στα μέσα του 3ου αιώνα. Αυτή η ενεπίγραφη βάση συσχετίστηκε από τον Marcadé με δύο άλλες, που φέρουν και αυτές την υπογραφή του γλύπτη Παρθενοκλή. Η μία από την Τανάγρα της Βοιωτίας, η άλλη στο Αμφιάρειο του

Ωρωπού. Σ’ αυτήν την τελευταία, που έφερε τρία αγάλματα, όπως μνημονεύεται στην επιγραφή και όπως συνάγεται από τους τόμους στην πάνω επιφάνεια της βάσης, συνοδεύεται το όνομά του από το πατρωνυμικό *Παρθενοκλής Ίσμηνίου έπόησε*. Ο Marcadé θεωρεί ότι ο Ίσμηνίας μπορεί να είναι ο ζωγράφος Ίσμηνίας, που αναφέρεται από τον Ψευδο-Πλούταρχο, στο έργο του *Βίος δώδεκα Ρητόρων*, ότι ζωγράφησε έναν πίνακα, ο οποίος ήταν ανηρτημένος στο Ερέχθειο *καί έστιν αύτη ή καταγωγή του γένους των ίερασαμένων του Ποσειδώνος έν πίνακι τελείω, ανάκειται έν Έρεχθειώ, γεγραμμένος ύπ Ίσμηνίου του Χαλκιδέως...* Ο Ίσμηνίας από τη Χαλκίδα, που δούλεψε για τους Ετεοβουτάδες, περήφανος για το έργο του στο Ερέχθειο θα είχε πάρει το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη, και ο γιος του, ο Παρθενοκλής, θα μπορούσε να χρησιμοποιεί το δημοτικό Αθηναίος. Και ως Αθηναίος τιμάται σήμερα, από την Ένωση Φίλων της Ακροπόλεως, και ο διακεκριμένος Γάλλος αρχαιολόγος και φίλος των Ελλήνων, Jean Marcadé.

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΛΟ

- Mélanges Ch. Picard* (1949), “Parthénoklès d’Athènes”, 688-699.
BCH 73 (1949), “La pseudo-signature de Nikandros d’Andros, à Délos”, 152-157.
BCH 74 (1950), “Notes sur trois sculptures Archaiques récemment reconstituées à Délos”, 181-215.
BCH 75 (1951), “Les sculptures décoratives du Monument des Taureaux à Délos”, 55-89.
BCH 76 (1952), “A propos des statuettes hellénistiques en aragonite du Musée de Délos”, 96-135.
BCH 77 (1953), “Les trouvailles de la Maison dite de l’Hermès à Délos”, 497-615.
REA (1963), “Héraklès Épitrápézios à Albe et à Délos”, 351-358.
BCH Suppl. I, *Études Déliennes* (1973), «Reliefs déliens», 329-369.
BCH 98 (1974), “Chapiteaux circulaires et chapiteaux doriques de colonnes votives déliennes”, 299-331.
ΣΤΗΛΗ, *Mélanges N. Kontoléon* (1978), “A propos d’une statuette archaïque de Délos”, 82-86.

- Recueil des signatures de sculpteurs grecs*, Paris, I (1953), II (1957).
Au Musée de Délos. Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l’île (1969).
Guide de Délos. Sculpture hellénistique (1983).
REA (1956), E. Will, *Le Dôdekatheon*, EAD XXII (1955) (βιβλιοκρισία), 354-359.
REA (1960), H. Gallet de Santerre, *Délos primitive et archaïque* (1958) (βιβλιοκρισία), 165-168.
CRAI (1985) A. Hermary, *Catalogue des sculptures classiques de Délos* (1984) (βιβλιοκρισία), 117-118.
Stemmata, Mélanges J. Labarde (1987), “La pélerine de l’Artemis de Nikandrè”, 369-375.
Bulletin de la classe des Beaux-Arts, Académie Royale de Belgique, LXXI (1989), “L’image sculptée d’Harpocrate à Délos”, 242-276.
Akten des XIII. Intern.Kongress für klassische Archäologie, Berlin 1988 (1990), “Sur la sculpture hellénistique délienne”, 145-150.

Προέλευση φωτογραφιών: αο. 1, 3, 4, 5, 8: *Sculptures Déliennes sous la direction de J. Marcadé* (ed. A. Hermary, Ph. Jockey, Fr. Queyrel), Paris 1996 • αο. 2: *BCH* 74 (1950) • αο. 6: *BCH* 75 (1951).

